

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-83-76>

УДК 330.16:364.22

ДОМОГОСПОДАРСТВА З РІЗНОЮ ЙМОВІРНІСТЮ ВИХОДУ ЗІ СТАНУ БІДНОСТІ: СТРУКТУРНІ ОБМЕЖЕННЯ ТА КАНАЛИ ВПЛИВУ НА ПОВЕДІНКОВІ СТРАТЕГІЇ

HOUSEHOLDS WITH DIFFERENT PROBABILITIES OF EXITING POVERTY: STRUCTURAL CONSTRAINTS AND CHANNELS FOR INFLUENCING BEHAVIORAL STRATEGIES

Когатько Юрій Леонідович

кандидат географічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи
Національної академії наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3392-9783>

Полякова Світлана Володимирівна

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
Інститут демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи
Національної академії наук України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4630-642X>

Kohatko Yurii, Poliakova Svitlana

Mykhailo Ptoukha Institute for Demography and Life Quality Research
of the National Academy of Sciences of Ukraine

Стаття присвячена дослідженню домогосподарств з різною ймовірністю виходу зі стану бідності в Україні на основі поєднання структурного та поведінкового підходів. Метою є диференціація груп населення залежно від об'єктивних обмежень і потенціалу зміни економічних стратегій. Виокремлено домогосподарства, для яких вихід з бідності практично неможливий без зовнішньої підтримки, та групи з наявним ресурсним і поведінковим потенціалом. Проаналізовано вплив безробіття, освітнього рівня, вікової структури, просторових факторів і патерналістських установок на ризики бідності. Обґрунтовано канали впливу на поведінкові стратегії через зміну архітектури вибору, інформаційно-освітні інструменти, активну політику зайнятості та інституційні механізми соціальної підтримки. Доведено необхідність диференційованої державної політики з урахуванням неоднакової чутливості різних типів домогосподарств до поведінкових інтервенцій.

Ключові слова: бідність, домогосподарства, поведінкова економіка, структурні обмеження, соціальна політика.

The article investigates the heterogeneity of Ukrainian households in terms of their probability of escaping poverty, combining structural constraints with behavioral economics perspectives. It emphasizes the need for a differentiated anti-poverty policy that accounts for varying responsiveness to behavioral interventions depending on available resources and objective limitations. Households fully or heavily dependent on external support (primarily those consisting of persons aged 75+, adults with disabilities (18-74), or their combinations) face severely restricted agency due to age, disability, or chronic illness. In 2023, poverty rates (income below actual subsistence minimum) reached 48% among households 75+, 57% where all working-age adults have disabilities, and 50,4% in the combined group, compared to the national average of 35,5%. These groups constitute only about 5,8% of all poor households and rely almost exclusively on social transfers, family, community, or charitable aid. Behavioral tools have minimal impact here; their coping strategies remain largely adaptive (cost-cutting, maximizing formal and informal support). Conversely, over 94% of poor households retain meaningful potential to modify employment, human capital investment, savings, and mobility patterns. The study highlights elevated poverty risks among the unemployed without severe disabilities (47,7%), households without higher education (45,5%), rural residents (47,5%), «young» pensioners 60-74 (51,2%), internally displaced persons. These groups exhibit behavioral traps: shortened planning horizons, status-quo bias, low self-efficacy, learned helplessness, and tolerance of low-productivity jobs. The article

proposes targeted behavioral interventions via multiple channels: information and financial literacy campaigns, personalized nudges, simplified choice architecture in employment services and social protection, default options promoting active measures, micro-saving schemes, conditional transfers, co-financing of training, community role models, and early shock-absorption programs.

Keywords: poverty, households, behavioral economics, structural constraints, social policy.

Постановка проблеми. Бідність в Україні залишається однією з найгостріших соціально-економічних проблем, що суттєво впливає на якість життя населення, соціальну стабільність, демографічні процеси та довгостроковий економічний розвиток країни. У 2023 році рівень абсолютної бідності (частка населення з доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму) становив 35,5 %, тобто бідними були більше третини українців. Водночас бідність є неоднорідним явищем. Значна частина бідних домогосподарств перебуває у стані глибокої структурної залежності від зовнішньої допомоги через похилий вік, інвалідність чи тяжкі захворювання, тоді як переважна більшість зберігає потенціал до зміни поведінкових стратегій, але стикається з потужними поведінковими та інституційними бар'єрами.

Ключовою особливістю сучасної бідності в Україні є поєднання об'єктивних обмежень (низька кваліфікація, безробіття, вимушене переміщення, низька оплата праці навіть у зайнятих) з поведінковими пастками. Ці чинники суттєво знижують імовірність самостійного виходу з бідності навіть за наявності певних ресурсів. Додатковим ускладнюючим фактором виступають глибоко вкорінені патерналістські настанови значної частини суспільства.

Актуальність проблеми посилюється воєнним контекстом, економічною нестабільністю та ризиками переходу тимчасової вразливості у хронічну бідність для ВПО. Традиційні інструменти соціальної політики (пасивні трансферти) часто недостатньо ефективні для груп із потенціалом змін, тоді як поведінкові інтервенції залишаються недостатньо інтегрованими в українську практику. Відсутність диференційованого підходу, який чітко розмежовує структурно залежні домогосподарства (близько 5,8% бідних) від тих, що чутливі до поведінкових впливів (понад 94%), призводить до неефективного використання обмежених ресурсів соціального захисту.

Тому особливо важливим є дослідження взаємодії структурних чинників бідності з поведінковими механізмами, виявлення груп із високою чутливістю до цілеспрямованих інтервенцій та обґрунтування каналів впливу.

Розуміння цих взаємозв'язків необхідне для розробки цільової, економічно обґрунтованої політики, спрямованої не лише на пом'якшення наслідків бідності, а й на її профілактику, прискорення стійкого виходу з неї та запобігання міжпоколінній бідності в умовах сучасних викликів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У зарубіжній і вітчизняній науковій літературі накопичено значний обсяг теоретичних напрацювань з проблем бідності та її взаємозв'язку з поведінковими аспектами. Фундаментальні праці Деніела Канемана та Амоса Тверського ще 1970-х років присвячено аналізу механізмів прийняття рішень індивідами в умовах невизначеності та обмеженої інформації, а також впливу цих процесів на економічну поведінку [1]. Ельдар Шафір і Сендхил Муллайнатан вивчали роль дефіциту ресурсів у виникненні, закріпленні та подоланні бідності [2].

В українському контексті поведінкові стратегії домогосподарств досліджували Тетяна Кізіма, Андрій Кізіма та Вікторія Булавінець [3]. Специфіку відмінностей у споживчій поведінці сільських жителів висвітлено в роботах Надії Лінцової [4].

Попри значну кількість досліджень з поведінкових стратегій населення, існує суттєвий пробіл у вивченні диференційованих підходів до зменшення бідності з урахуванням структурних обмежень і поведінкових механізмів, особливо в умовах воєнного конфлікту в Україні. Стаття є спробою науково обґрунтованого оцінювання неоднорідності домогосподарств за ймовірністю виходу з бідності, ідентифікації груп з низькою чутливістю до поведінкових інтервенцій (через вік, інвалідність чи хронічні захворювання) та обґрунтування каналів впливу на стратегії зайнятості, інвестування в людський капітал і заощаджень для переважної більшості бідних домогосподарств, з метою підвищення ефективності політики в сучасних українських реаліях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий внесок у вивчення бідності в Україні, існує низка невирішених питань, пов'язаних із недостатнім врахуванням поведінкових аспектів при розробці та оцінці полі-

тики боротьби з бідністю. Більшість досліджень зосереджені на оцінці рівня бідності за доходними показниками та впливі зовнішніх шоків (війна, пандемія, економічна криза), тоді як недостатньо уваги приділено диференціації домогосподарств за чутливістю до поведінкових інтервенцій. Існує пробіл у системному застосуванні поведінкових підходів при вивченні причин закріплення бідності в умовах війни та обґрунтуванні диференційованих каналів впливу для прискорення стійкого виходу з бідності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є диференціація груп населення залежно від об'єктивних обмежень і потенціалу зміни економічних стратегій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домогосподарства суттєво відрізняються за можливістю впливу на їх поведінкові стратегії залежно від поєднання структурних обмежень і наявних ресурсів. Частина з них перебуває у стані повної або майже повної залежності від зовнішньої підтримки (через похилий вік, інвалідність, тяжкі захворювання), що об'єктивно звужує простір для активних економічних рішень і робить інструменти поведінкового впливу малоефективними. Натомість домогосподарства працездатного віку без критичних обмежень, навіть якщо вони є бідними або перебувають у зоні ризику, зберігають потенціал до зміни стратегій зайнятості, інвестування у людський капітал, заощаджень і трудової мобільності. Саме для цієї групи поведінкові інтервенції можуть бути результативними. Відтак, ефективна політика зменшення бідності потребує диференційованого підходу, який враховує неоднакову чутливість різних типів домогосподарств до поведінкових інструментів впливу.

Особливу страту становлять сім'ї з низькою ймовірністю виходу з бідності, які повністю залежать від державної і недержавної допомоги (від волонтерів, рідних, громади), оскільки через втрату працездатності чи інші об'єктивні причини не здатні самостійно забезпечити власне існування, а отже, фактично не можуть мати поведінкових стратегій виходу з бідності. Сім'ї з низькою ймовірністю на вихід з бідності (їх приблизно 6% в загальній сукупності бідних) охоплюють осіб, які через об'єктивні причини не здатні самостійно забезпечити власне існування (пенсіонери, особи з інвалідністю, люди з тяжкими або хронічними захворюваннями, які не мають можливості працювати, не мають

майна, яке б приносило дохід). Їхні джерела існування обмежуються мінімальними соціальними виплатами і допомогою з боку родичів та громадських організацій. За відсутності державної підтримки (в Україні в більшості випадків і за наявності соціальних виплат) вони опиняються в стані глибокої бідності та соціальної ізоляції. Це, насамперед, домогосподарства, де всі особи досягли віку 75 років і старше, а також ті, у яких усі дорослі у віці 18-74 років є особами з інвалідністю, а також сім'ї, що мають у своєму складі обидві категорії. Рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2023 році в Україні загалом становив 35,5%, тоді як серед домогосподарств, що складаються з осіб віком 75 років і старше, сягнув 48% (рис. 1). Ще більш критична ситуація спостерігалася у домогосподарствах, де всі дорослі у віці 18-74 років є особами з інвалідністю: показник бідності для них становив 57%, що майже у півтора рази вище за середній рівень. Серед об'єднаної групи домогосподарств, що складається з осіб 75+ та осіб з інвалідністю 18-74 років, бідним було кожне друге.

Такі домогосподарства перебувають у стані повної залежності від зовнішньої підтримки, оскільки їхні можливості до трудової активності, підприємницької діяльності чи використання інших стратегій підвищення добробуту є істотно обмеженими або й взагалі відсутніми. Відтак, для цієї групи не можуть бути застосовані інструменти впливу на поведінку, оскільки вона визначається не власними рішеннями, а рамковими умовами державної політики соціального захисту та наявністю допоміжних ресурсів з боку громади чи гуманітарних структур.

Домогосподарства, які складаються з осіб 75 років і старше, становлять 3,9% від усієї сукупності бідних. Домогосподарства, в яких всі особи віком 18-74 роки є особами з інвалідністю, складають 1,9% серед бідних (рис. 2). Сумарно домогосподарства, які складаються тільки з осіб 75 років і старше та осіб віком 18–74 роки з інвалідністю, становлять 5,8% від загальної кількості бідних домогосподарств. Таким чином, розробка поведінкових стратегій виходу з бідності є актуальною для 94,2% бідних домогосподарств України.

Поведінкові стратегії виходу з бідності для таких домогосподарств здебільшого пов'язані не з активними, а з адаптивними механізмами – економією витрат, максимальним використанням системи соціальної під-

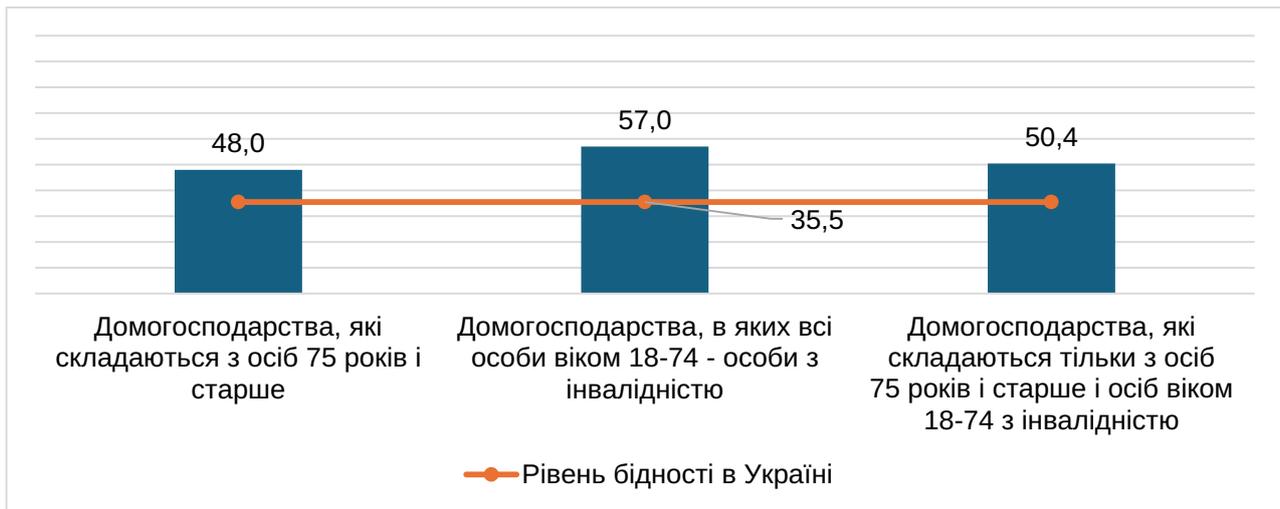

Рис. 1. Рівень бідності за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2023 році, %

Джерело: сформовано авторами за даними вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 р. – лютому 2024 р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України

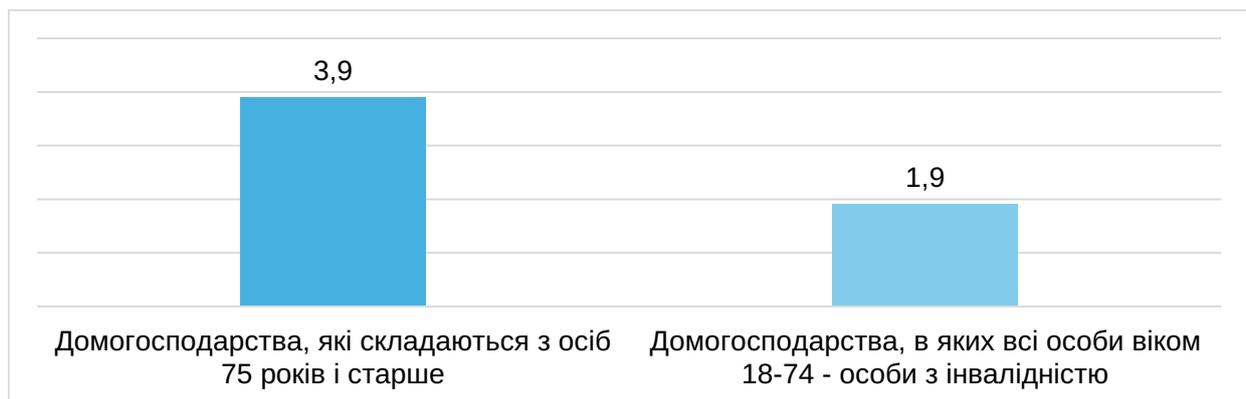

Рис. 2. Частка окремих типів домогосподарств в загальній сукупності бідних за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2023 році, %

Джерело: сформовано авторами за даними вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 р. – лютому 2024 р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України

тримки, залученням громадських організацій, використанням допомоги від родичів. Самі вони практично не здатні покинути когорту бідних. Їхні власні ресурси вкрай обмежені або зовсім відсутні, що унеможливує вихід із бідності без втручання держави чи допомоги від родини, громади або благодійних організацій.

Прикладом сімей в українських реаліях, над якими більш важливо (через потенційно

вищі шанси на вплив) працювати щодо зміни поведінкових стратегій, є домогосподарства з ВПО, домогосподарства, де всі дорослі особи працездатного віку (18-59) без вищої освіти, де всі особи працездатного віку є безробітними і при цьому не мають інвалідності. Варто відмітити, що це можуть бути не тільки бідні домогосподарства, а й ті, які мають високі ризики бідності. Для таких сімей варто застосовувати механізми впливу на поведінкові

стратегії (незалежно від того, чи є вони довготривало бідними, чи тимчасово). Окремо слід відмітити, що особливістю України є наявність домогосподарств, у яких усі працездатні члени беруть участь у ринку праці, однак їхні доходи залишаються нижчими від фактичного прожиткового мінімуму. Такий феномен «працюючих бідних» значною мірою зумовлений толеруванням державою практики встановлення заробітної плати на рівні, що не гарантує відтворення навіть мінімально необхідних стандартів життя, причому часто йдеться про зайнятість у державному секторі. Водночас, на відміну від домогосподарств, що перебувають у стані хронічної бідності через структурні причини (вік, інвалідність), такі сім'ї мають потенціал для зростання доходів, але державна політика має відігравати вирішальну роль у їх підтримці шляхом підвищення мінімальних стандартів оплати праці, запровадження цільових програм стимулювання продуктивної зайнятості та створення умов для розвитку людського капіталу. В Україні в 2023 році в загальній сукупності бідних їх було 3,8%.

Вищі рівні бідності у окремих типів домогосподарств є закономірним наслідком поєднання об'єктивних обмежень і поведінкових механізмів, які підвищують ризик як потрапляння, так і закріплення у стані бідності. Домогосподарства з безробітними особами без інвалідності демонструють на 12 в.п. вищий рівень бідності, ніж у середньому по країні (47,7 % проти 35,5 %), і водночас формують понад половину сукупності бідних (52,6 %) (рис. 3). Це свідчить не лише про втрату доходу, а й про дію поведінкових пасток безробіття. Тривала відсутність роботи знижує мотивацію до активного пошуку, знижує самооцінку та формує короткострокову орієнтацію, за якої нестабільні або низкооплачувані можливості сприймаються як не варті зусиль. У результаті ризик повторного та тривалого входження в бідність зростає навіть у разі тимчасового поліпшення ситуації.

Домогосподарства без дорослих осіб з вищою освітою мають рівень бідності 45,5 % і також високу частку у сукупності бідних (53,3 %). Це вказує на ключову роль вищої освіти не лише як чинника вищих доходів, а і поведінкової стійкості. Освіта підвищує здатність до планування, оцінки ризиків і використання інформації, тоді як її відсутність посилює схильність до інерційних стратегій та відтворення низьких очікувань. Такі домо-

господарства частіше сприймають бідність як норму, що знижує ймовірність переходу до стратегій інвестування у майбутній добробут.

Сільські домогосподарства, серед яких рівень бідності становить 47,5 %, а частка серед бідних більше половини, характеризуються поєднанням просторових та поведінкових обмежень. Обмежений вибір робочих місць, менш розвинута інфраструктура і нижча мобільність підсилюють ефект статускво: навіть за наявності альтернатив люди схильні залишатися у звичних, але мало-ефективних моделях зайнятості. Це означає, що ризик потрапляння до бідних тут є вищим, а вихід з бідності потребує більших зусиль порівняно з міськими домогосподарствами, адже є більше об'єктивних причин.

Серед домогосподарств «молодих пенсіонерів» віком 60-74 роки рівень бідності сягає 51,2 %. Для них характерними є вікові поведінкові обмеження: зниження готовності до змін, обмежена схильність до перенавчання та висока чутливість до втрат. Хоча їхня частка у сукупності бідних є відносно меншою (14,8%), імовірність потрапляння до бідності для кожного окремого домогосподарства цієї групи є максимальною, а можливості виходу – суттєво звуженими.

Домогосподарства з внутрішньо переміщеними особами демонструють рівень бідності 32,6 %, близький до середнього по країні. Проте ВПО перебувають у стані підвищеної нестабільності, де шок від раптової втрати доходів, житлові проблеми тощо підвищують ризики швидкого «сповзання» у бідність. З поведінкової точки зору це група з високою вразливістю до негативних подій, навіть якщо поточний рівень бідності не виглядає критичним. Потенційне зменшення підтримки держави призведе до значного зростання рівня бідності серед внутрішньо переміщених родин.

З точки зору поведінкової економіки важливо чітко відокремити чинники бідності, які є структурно заданими і змінюються повільно, або не змінюються взагалі, від тих, на які можна цілеспрямовано впливати через відповідні канали та інституційні інструменти. Саме друга група чинників формує поле для ефективних інтервенцій, здатних знизити ризики потрапляння до бідних і прискорити вихід з бідності. Безпосереднім об'єктом впливу є поведінкові установки та очікування домогосподарств, коли йдеться про сприйняття власних можливостей, рівень економічних амбіцій, готовність до змін і горизонт планування.

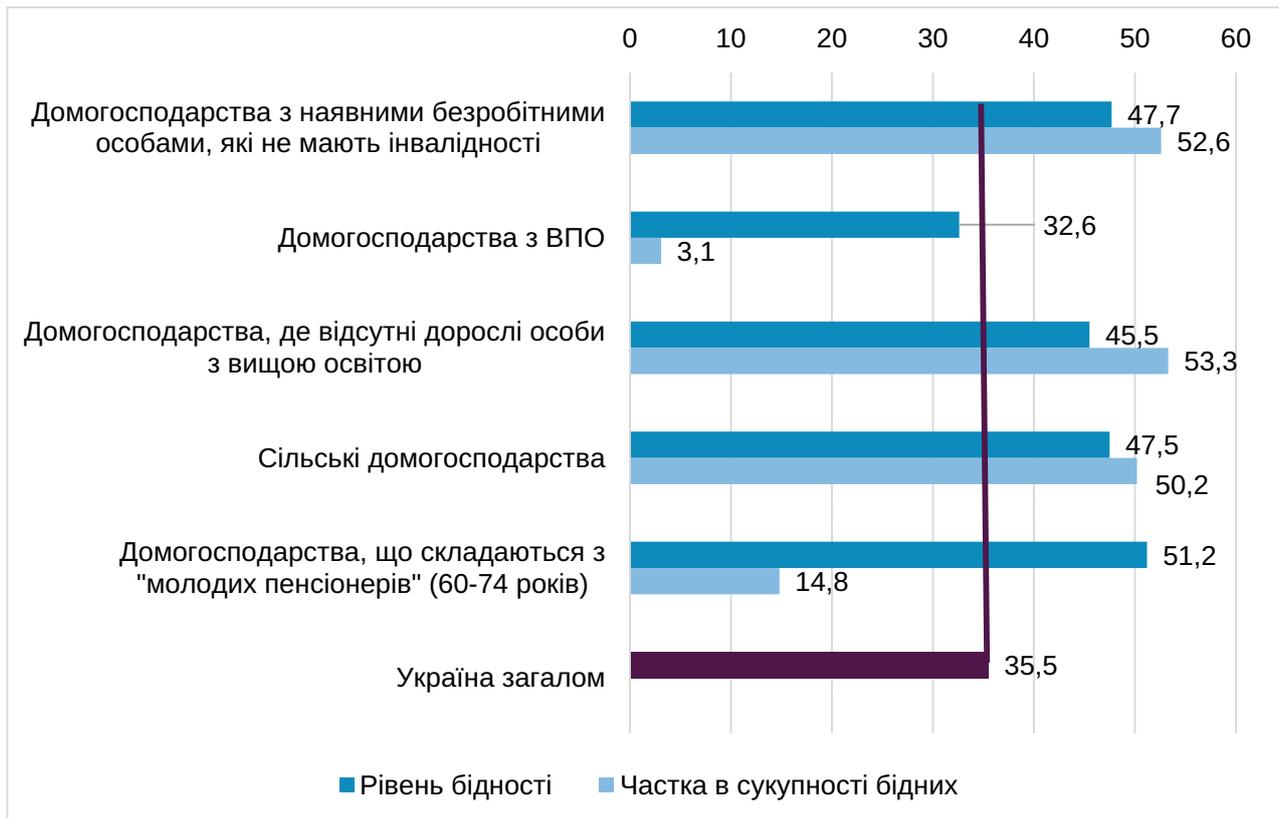

Рис. 3. Рівень бідності та частка окремих типів домогосподарств в загальній сукупності бідних за абсолютним критерієм за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму в 2023 році, %

Джерело: сформовано авторами за даними вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств України (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 р. – лютому 2024 р. за технічної підтримки ЮНІСЕФ під координацією робочої групи, створеної Міністерством соціальної політики України

На ці параметри можна впливати через інформаційно-освітні канали (програми фінансової та економічної грамотності, прості й зрозумілі консультаційні сервіси, персоналізовані повідомлення, що змінюють фреймінг рішень). Такі інтервенції знижують ефект дефіциту уваги та допомагають домогосподарствам переходити від короткострокових стратегій виживання до більш довгострокових стратегій стабілізації доходів.

Суттєвим є вплив на архітектуру вибору у сфері зайнятості та соціальної підтримки. Через спрощення процедур, автоматичне зарахування до програм, зменшення адміністративних бар'єрів і чітке структурування альтернатив держава може змінювати поведінку без прямого примусу. Каналами такого впливу виступають служби зайнятості, органи соціального захисту, цифрові платформи державних послуг, які можуть спрямовувати людей до активних програм, замість пасивного отримання трансфертів (табл. 1).

Реальним об'єктом впливу також є рішення домогосподарств, пов'язані з заощадженнями, споживанням і інвестиціями у людський капітал. Через механізми за замовчуванням, мікрозаощадження, співфінансування навчання або умовні трансферти можна зменшити перевагу негайного споживання над майбутніми вигодами. Основними каналами тут є фінансові установи, роботодавці, освітні інституції, а також партнерські програми держави з приватним сектором.

Важливим є також вплив на соціальні норми та моделі наслідування, особливо у середовищах із високою концентрацією бідності (наприклад, сільських громадах, серед довготривало безробітних або малокваліфікованих груп). Через публічну демонстрацію успішних прикладів, залучення місцевих лідерів, наставництво та мережеві програми можна змінювати уявлення про «нормальні» та «можливі» життєві траєкторії. Каналами такого впливу виступають громадські органі-

Таблиця 1

Об'єкти і канали впливу на поведінкові стратегії

Об'єкт впливу	Канал впливу	Особливості впливу
Поведінкові установки та очікування домогосподарств	Інформаційно-освітні програми; консультаційні сервіси; персоналізовані повідомлення	Спрямовані на зменшення ефекту дефіциту уваги, подовження горизонту планування, корекцію занижених очікувань і формування відчуття контролю над власними рішеннями
Архітектура вибору у сфері зайнятості та соціальної підтримки	Служби зайнятості; органи соціального захисту; цифрові платформи державних послуг	Вплив через спрощення процедур, механізми «за замовчуванням», зниження адміністративних бар'єрів і перенаправлення з пасивних форм підтримки до активних
Міжчасові економічні рішення (заощадження, інвестиції у людський капітал)	Фінансові установи; роботодавці; освітні інституції; програми співфінансування	Зменшення домінування короткострокових вигод над довгостроковими; стимулювання накопичення та інвестицій навіть за низьких доходів
Соціальні норми та моделі наслідування	Територіальні громади; громадські організації; місцеві лідери та наставники	Формування альтернативних уявлень про «нормальні» життєві траєкторії; послаблення міжпоколінної передачі пасивних стратегій
Ризикова та деструктивна поведінка (кримінал, шахрайство, шкідливі звички)	Соціальні служби; система охорони здоров'я; профілактичні місцеві програми	Зниження привабливості короткострокових ризикових рішень; заміщення деструктивних стратегій легальними альтернативами
Адаптація до економічних шоків	Місцеві програми підтримки; служби соціальної роботи; партнерства з НУО	Раннє втручання для недопущення переходу тимчасової вразливості у хронічну бідність

Джерело: сформовано авторами

зації, територіальні громади, освітні та культурні інституції. Цілком можливим є цілеспрямований вплив на ризикову та деструктивну поведінку, пов'язану з криміналом, шахрайством і шкідливими звичками. Через регуляторні обмеження, застереження, раннє інформування та альтернативні канали підтримки можна знижувати привабливість короткострокових, але соціально небезпечних рішень. Тут ключовими каналами є система соціальної роботи, охорона здоров'я, місцеві програми профілактики.

З огляду на соціологічні дані про схильність українців до патерналізму, аналіз розподілу відповідальності за недостатню поширеність прогресивних стратегій виходу з бідності та запобігання їй має включати культурні та ментальні чинники, що формують очікування щодо ролі держави та індивідуальної відповідальності. Згідно з дослідженнями, близько половини українців вважають, що рівень життя має забезпечуватися і державою, і самими

громадянами рівною мірою, при цьому чверть респондентів підтримує ідею, що держава повинна забезпечити належний рівень життя, і лише частина населення наголошує на власній відповідальності за добробут (табл. 2).

Патерналістські настрої не є чисто політичними або перехідними, вони мають глибоке соціокультурне коріння, частково успадковане від радянського колективістського досвіду, де роль держави як головного гаранта соціального захисту була нормою. Хоча частка громадян, які покладаються на власні зусилля, зростає серед молодших поколінь, матеріальне становище, наявність роботи і вік мають значний вплив на схильність до патерналізму. У цьому контексті роль населення у поширенні прогресивних поведінкових стратегій частково обмежена саме ментальними та культурними моделями, що формують уявлення про те, хто має бути відповідальним за добробут. Висока частка громадян, які вважають, що держава повинна відігравати

Таблиця 2

Динаміка відповідей опитуваних на запитання «Хто має забезпечувати людині належний рівень життя?», %

Варіанти відповідей	2006	2016	2021	2024
Рівень життя кожного громадянина (окрім непрацевдатних) має залежати від успішної діяльності його самого	15,0	13,3	18,5	21,1
Рівень життя громадян мають рівною мірою забезпечувати держава і самі громадяни	49,2	57,5	49,8	52,0
Держава зобов'язана забезпечити належний рівень життя усім громадянам	31,2	25,8	28,6	22,1
Важко відповісти	4,6	3,4	3,1	4,8
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: сформовано на основі [5]

активну роль у забезпеченні життєвого рівня, створює поведінкове середовище, де індивідуальна ініціатива може сприйматися як вторинна чи недостатньо важлива, навіть якщо такі стратегії об'єктивно підвищують шанси на стабільний дохід і вихід із бідності. Це феномен соціального очікування, що є одночасно продуктом історичного досвіду та реакцією на сучасні економічні труднощі, зокрема ті, що посилилися під впливом повномасштабної війни та економічної нестабільності.

Дані Інституту соціології підтверджують домінування саме такої логіки розподілу відповідальності у суспільній свідомості. Оцінюючи питання, хто повинен брати відповідальність за допомогу людям, понад третина респондентів (34 %) обрали максимальне значення шкали, яке прямо вказує на переконання, що держава повинна брати більше відповідальності (рис. 4).

Якщо ж врахувати відповіді, сконцентровані у верхній частині шкали (8-10 балів), то частка прихильників державоцентричної моделі відповідальності суттєво зростає, фор-

муючи стійку більшість. Натомість позиція, за якою самі люди повинні брати більше відповідальності за взаємодопомогу, представлена слабо, сукупна частка відповідей у нижньому сегменті шкали (1-3 бали) не перевищує кількох відсотків. З іншого боку, таке середовище функціонує разом із об'єктивними структурними бар'єрами (обмеженим доступом до якісної освіти, нестабільним ринком праці, слабкою соціальною інфраструктурою у сільських регіонах, нерівномірністю доступу до цифрових ресурсів, а також непрозорістю та фрагментарністю програм підтримки). Ці зовнішні чинники створюють середовище, де не лише виникають, а й посилюються очікування щодо державної підтримки, і де індивідуальні спроби змінити ситуацію часто виявляються економічно й психологічно не вигідними. Відповідно, відповідальність за недостатню поширеність прогресивних стратегій не можна покласти виключно на індивідуальний вибір людей. У багатьох випадках схильність очікувати допомогу, а не активно шукати зміни, є логічною реакцією на обмежене середовище,

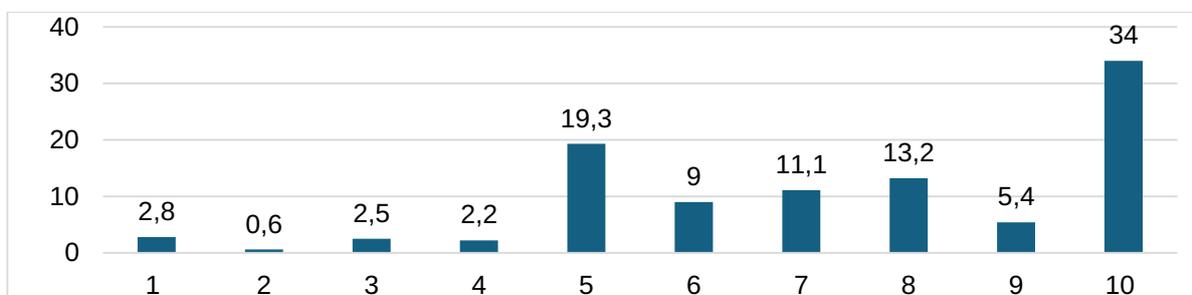

Рис. 4. Як би Ви оцінили хто повинен брати відповідальність за допомогу людям? (1 – самі люди повинні брати більше відповідальності за допомогу одне одному; 10 – держава повинна брати більше відповідальності за допомогу людям), %

Джерело: сформовано на основі [6]

у якому індивідуальні стратегічні дії пов'язані з високими ризиками і невизначеністю. Саме такі соціальні очікування, підкріплені контрактом між громадянином і державою (що існує у формі патерналістських уявлень), створюють поведінкові бар'єри для переходу до стратегій самозабезпечення.

Висновки. Дослідження підтверджує, що бідність в Україні є гетерогенним явищем, де ефективність політики боротьби з бідністю залежить від чіткого розмежування груп домогосподарств за їхньою здатністю до самостійних змін. Частина бідних перебуває у стані глибокої структурної залежності від зовнішньої допомоги через об'єктивні обмеження, пов'язані з віком, інвалідністю чи тяжкими захворюваннями. Для цієї категорії домінують адаптивні стратегії виживання, а поведінкові інтервенції в традиційному розумінні практично не працюють.

Водночас переважна більшість бідних та вразливих домогосподарств зберігає потенціал до модифікації економічної поведінки. Саме в цій групі ключову роль відіграють поведінкові

пастки. Їх дія посилюється патерналістськими настановами частини суспільства, де переважає очікування, що держава має відігравати провідну роль у забезпеченні добробуту.

Ефективне зменшення бідності вимагає диференційованого підходу, який поєднує структурний аналіз із цілеспрямованими інструментами поведінкової економіки. Застосування цих каналів дозволить подовжувати горизонт планування, підвищувати відчуття контролю над власним життям та формувати альтернативні моделі економічної поведінки.

Таким чином, інтеграція поведінкових впливів у державну політику дає змогу перейти від переважно пасивної підтримки до активного сприяння стійкому виходу з бідності. Диференціація груп за чутливістю до змін і цілеспрямований вплив на модифіковані поведінкові фактори є необхідною умовою для підвищення ефективності соціального захисту, профілактики хронічної бідності та запобігання її міжпоколінній передачі в умовах складних викликів сучасної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*. 1979. Т. 47, № 2. С. 263. URL: <https://doi.org/10.2307/1914185> (дата звернення: 24.02.2026).
2. Mullainathan S., Shafir E. *Scarcity: Why Having Too Little Means So Much* – New York : Times Books, 2013. 304 p.
3. Кізима Т., Булавинець В., Кізима А. Фінансова поведінка домогосподарств у контексті розвитку поведінкових фінансів. *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. № 4. С. 152-164. DOI: <https://doi.org/10.35774/есона2022.04.152>.
4. Лінцова Н. Споживання в стилі життя мешканців сіл : дис. канд. соціол. наук : 22.00.04 / Лінцова Надія Юріївна; Інститут соціології НАН України. Київ, 2021. URL: https://isnasu.org.ua/assets/files/specrada/LintsovaCand/dis_-lintsova-ny_pdf.pdf (дата звернення: 22.12.2025).
5. Резнік Я. Чинники впливу на схильність до патерналізму серед українського населення. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/chinniki-vplivu-na-skhillnist-do-paternalizmu-sered-ukrainskogo-naselennya> (дата звернення: 11.11.2025).
6. Дембіцький С. Хто відіграє важливу роль в українському суспільстві? Вражаючі зміни воєнного часу. Інститут соціології НАН України. URL: https://isnasu.org.ua/popsci/022_Dembitskiy_-_Khto_vidigrae_vazlyvu_rol.php. (дата звернення: 14.11.2025).
7. Поведінкові стратегії домогосподарств у контексті якості життя: монографія / Л. Черенько та ін. Київ : Ін-т демографії та проблем якості життя НАН України, 2025. 316 с. URL: https://www.demography.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Монографія_поведінкові_стратегії_фінал.pdf (дата звернення: 1.12.2025).
8. Consumer behaviour of ukrainian households: factors, strategies, changes under the influence of war / G. Lopushnyak et al. *Financial and credit activity problems of theory and practice*. 2025. Vol. 1, no. 60. P. 522–542. DOI: doi.org/10.55643/fcaptr.1.60.2025.4645.
9. Черенько Л. М. Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 1. С. 11-21. DOI: doi.org/10.15407/dse.2015.01.011.
10. Шишкін В. Зміни рівня та структури доходів домогосподарств України під впливом повномасштабної війни. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-166>.
11. Реут А., Заяць В., Клименко Ю. Оцінка впливу COVID-19 на монетарну бідність: огляд окремих практик. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52>.
12. Інституційне забезпечення резильєнтності економіки України : монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; авт. колектив. Харків : ФОРМ ЛІБуркіна Л. М., 2025. 424 с.

13. Інструменти забезпечення резильєнтності українського суспільства : монографія / за ред. Е. М. Лібанової ; авт. колектив. Харків : ФОП Лібуркіна Л. М., 2025. 372 с.
14. Оцінка ефективності програм соціальної підтримки за даними спеціального опитування населення / Черенко Л.М. та ін. Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. – Електронне видання. – Київ, 2020. – Об'єм даних 805 КБ. URL: https://idss.org.ua/arhiv/mono_rate.pdf (дата звернення: 1.02.2026).

REFERENCES:

1. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*, 1979, vol. 47, no. 2, pp. 263–291. DOI: <https://doi.org/10.2307/1914185>.
2. Mullainathan S., Shafir E. Scarcity: Why Having Too Little Means So Much. New York: Times Books, 2013. 304 p. (in English).
3. Kizyma T., Bulavynets V., Kizyma A. Finansova povedinka domohospodarstv u konteksti rozvytku povedinkovykh finansiv [Financial behavior of households in the context of behavioral finance development]. *Ekonomichnyi analiz*, 2022, vol. 32, no. 4, pp. 152–164. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2022.04.152>.
4. Lintsova N. Spozhyvannia v styli zhyttia meshkantsiv sil: dys. kand. sotsiol. nauk [Consumption in the lifestyle of rural residents: PhD thesis in sociology]: 22.00.04 / Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. Kyiv, 2021. Available at: https://isnasu.org.ua/assets/files/specrada/LintsovaCand/dis_lintsova-ny_pdf.pdf (accessed December 22, 2025). (in Ukrainian).
5. Reznik Ya. Chynnyky vplyvu na skhylnist do paternalizmu sered ukrainskoho naseleння [Factors influencing the propensity to paternalism among the Ukrainian population]. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva. Available at: <https://dif.org.ua/article/chinniki-vplyvu-na-skhylnist-do-paternalizmu-sered-ukrainskogo-naseleння> (accessed November 11, 2025).
6. Dembitskiy S. Khto vidihraie vazhlyvu rol v ukrainskomu suspilstvi? Vrazhaiuchi zminy voiennoho chasu [Who plays an important role in Ukrainian society? Impressive changes of wartime]. Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy. Available at: https://isnasu.org.ua/popsci/022_Dembitskiy_-_Khto_vidigrae_vazlyvu_rol.php (accessed November 14, 2025).
7. Povedinkovi stratehii domohospodarstv u konteksti yakosti zhyttia: monohrafiia [Behavioral strategies of households in the context of quality of life: monograph] / L. Cherenko et al. Kyiv: Instytut demohrafiia ta problem yakosti zhyttia NAN Ukrainy, 2025. 316 p. Available at: https://www.demography.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/Monohrafiya_povedinkovi_stratehii_final.pdf (accessed December 1, 2025). (in Ukrainian)
8. Lopushnyak G. et al. Consumer behaviour of ukrainian households: factors, strategies, changes under the influence of war. *Financial and credit activity problems of theory and practice*, 2025, vol. 1, no. 60, pp. 522–542. DOI: doi.org/10.55643/fcaptp.1.60.2025.4645.
9. Cherenko L. M. Novi formy bidnosti v Ukraini: osnovni proiavy ta otsinka [New forms of poverty in Ukraine: main manifestations and assessment]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 2015, no. 1, pp. 11–21. DOI: doi.org/10.15407/dse2015.01.011.
10. Shyshkin V. Zminy rivnia ta struktury dokhodiv domohospodarstv Ukraini pid vplyvom povnomashtabnoi viiny [Changes in the level and structure of household incomes in Ukraine under the influence of full-scale war]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 2024, no 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-166>.
11. Reut A., Zaiats V., Klymenko Yu. Otsinka vplyvu COVID-19 na monetarnu bidnist: ohliad okremykh praktyk [Assessment of the impact of COVID-19 on monetary poverty: review of individual practices]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 2023, no. 55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-52>.
12. Instytutsiine zabezpechennia rezylitentnosti ekonomiky Ukrainy: monohrafiia [Institutional support for the resilience of Ukraine's economy: monograph] / za red. E. M. Libanovoi; avt. kolektyv. Kharkiv: FOP Liburkina L. M., 2025. 424 p. (in Ukrainian).
13. Instrumenty zabezpechennia rezylitentnosti ukrainskoho suspilstva: monohrafiia [Tools for ensuring the resilience of Ukrainian society: monograph] / za red. E. M. Libanovoi; avt. kolektyv. Kharkiv: FOP Liburkina L. M., 2025. 372 p. (in Ukrainian).
14. Otsinka efektyvnosti prohram sotsialnoi pidtrymky za danymy spetsialnoho opytuvannia naseleння [Assessment of the effectiveness of social support programs based on special population survey data] / Cherenko L. M. et al. Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut demohrafiia ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy. Kyiv, 2020. Data volume 805 KB. Available at: https://idss.org.ua/arhiv/mono_rate.pdf (accessed February 1, 2026). (in Ukrainian).

Дата надходження статті: 17.02.2026

Дата прийняття статті: 04.03.2026

Дата публікації статті: 11.03.2026